

ПРОФЕСІЙНА САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ТА ПРОФЕСІЙНА Я-КОНЦЕПЦІЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

PROFESSIONAL SELF-ACTUALIZATION AND PROFESSIONAL SELF-CONCEPT OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

Статтю присвячено важливому питанню ролі самоактуалізації та Я-концепції у професійному житті майбутніх психологів. Автор потрактовує поняття «самоактуалізація» та «професійна самоактуалізація», указує наукові джерела їх психологічного вивчення, зокрема в межах трьох підходів: суб'єктно-діяльнісного, особистісно-розвиваючого та акмеологічного; описує складові компоненти професійної самоактуалізації. Підкреслено, що, розглядаючи самоактуалізовану людину як таку, що досягає більш оптимального, ефективного й здорового рівня функціонування, особливого значення набуває професійна Я-концепція майбутнього психолога, яку охарактеризовано як систему уявлень про себе із множинними Я (теперішнє, минуле, майбутнє; реальне, ідеальне, фантастичне та ін.), що володіє різними аспектами та розвивається в процесі самоактуалізації особистості на основі позитивного відношення до себе з боку інших. Презентовано одержані в ході емпіричного дослідження показники розвитку основних компонентів професійної Я-концепції майбутніх психологів першого курсу другого (магістерського) рівня освіти та студентів початкових курсів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Установлено, що рівень інтелектуальних здібностей більшості майбутніх психологів (когнітивний компонент професійної Я-концепції) в обох емпіричних вибірках знаходиться вище середнього, що позитивно впливає на процес формування свідомості фахівця в галузі психології. У більшості студентів-бакалаврів домінує занижений рівень емпатії, а в магістрантів – середній рівень (поведінковий компонент). Зазвичай опитані студенти-бакалаври й маістранти відносяться до екстерналів за всіма сферами, і менша частина з них має внутрішній локус контролю, при цьому його показники вищі серед випускників, що можна пояснити життєвим та навчально-професійним досвідом. Незважаючи на загальний вияв екстернальності, високі показники інтернального локусу контролю було виявлено у сфері досягнень, сфері міжособистісного спілкування та в професійній діяльності, які є важливими для становлення майбутніх психологів.

Ключові слова: майбутні психологи, професійна самоактуалізація, професійна Я-кон-

цепція, інтелектуальні здібності, емпатія, локус контролю.

The article is devoted to the important issue of the role of self-actualization and self-concept in the professional life of future psychologists. The author interprets the concepts of "self-actualization" and "professional self-actualization", indicates the scientific sources of their psychological study, in particular within three approaches: subject-activity, personality-developing and acmeological; describes the components of professional self-actualization. It is emphasized that, considering a self-actualized person as one who reaches a more optimal, effective and healthy level of functioning, the professional self-concept of the future psychologist acquires special importance, which is characterized as a system of ideas about oneself, with multiple selves (present, past, future; real, ideal, fantastic, etc.), which has various aspects and develops in the process of self-actualization of the individual, based on a positive attitude towards oneself from others. The indicators of the development of the main components of the professional self-concept of future psychologists of the first year of the second (master's) level of education and students of the first years of the first (bachelor's) level of higher education are presented. It was established that the level of intellectual abilities of the majority of future psychologists (cognitive component of the professional self-concept) in both empirical samples is above average, which positively affects the process of forming the consciousness of a specialist in the field of psychology. A low level of empathy dominates in most undergraduate students, and an average level (behavioral component) in master's students. Usually, the surveyed undergraduate and graduate students are external in all areas, and a smaller part of them have an internal locus of control, while its indicators are higher among graduates, which can be explained by life and educational and professional experience. Despite the general manifestation of extraneousness, high indicators of internal locus of control were found in the sphere of achievements, the sphere of interpersonal communication and in professional activities, which are important for the formation of future psychologists.

Key words: future psychologists, professional self-actualization, professional self-concept, intellectual abilities, empathy, locus of control.

УДК 378.04:159.9]:159.923.2
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.46.27>

Кононова М.М.

д.пед.н., к.психол.н.,
професор кафедри психології
Полтавський національний педагогічний
університет
імені В.Г. Короленка

Ткаченко А.В.

д.пед.н.,
професор кафедри педагогічної
майстерності та менеджменту імені
І.А. Зязюна
Полтавський національний педагогічний
університет
імені В.Г. Короленка

Особливості розвитку українського суспільства сьогодні зумовлюють підвищення професійних вимог до фахівців різних галузей. Ураховуючи чисельність невирішених економічних, суспільно-політичних питань, що вже набули кризового характеру і впливають на якість життя людей у країні, воєнні дії на нашій території з їхніми наслідками для морально-душевного і матеріального стану людей, професія психолога знову повертає собі статус однієї

з провідних, оскільки має на меті максимально зберегти психічне здоров'я населення в умовах викликів сьогодення.

Ефективно приносити користь суспільству психолог може лише в тому разі, коли має змогу постійно набувати, удосконалювати необхідні вміння і навички, оволодівати новими компетенціями, бажає розкривати свій потенціал і прагнути до самоактуалізації, має можливість максимально реалізуватися у вибраній

сфері. У цьому аспекті основою стає професійна освіта.

Саме поняття «самоактуалізація» вперше активно почали досліджувати А. Маслоу та К. Роджерс у межах гуманістичної парадигми, їхні погляди в подальшому вплинули на міркування Р. Ассаджолі, А. Адлера, К. Юнга, Е. Еріксона, Е. Фромма та ін. Сьогодні складно визначити єдину феноменологію самоактуалізації, адже вона розглядається у взаємозв'язку з процесами самореалізації, саморозвитку, самовдосконалення й іншими категоріями «само», які в сукупності уточнюють і доповнюють різні її аспекти. Однак, узагальнивши погляди вчених [1; 2; 4; 5; 10], можна стверджувати, що самоактуалізація є складним, багатоаспектним процесом утілення потенційних можливостей і здібностей особистості в чіткий результат його предметної діяльності; це вищий рівень прояву духовного і творчого потенціалу особистості, прагнення до повного виявлення та розвитку власних можливостей; це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, невпинне прагнення до єдності, інтеграції або внутрішньої синергії особистості; це природна й тотальнозагальна властивість (якість) кожної особистості.

Зміст самоактуалізації як психологічного феномену активно розкривається в наукових працях сучасних українських учених (І. Бех, М. Гриньова, Н. Дідик, А. Іващенко, С. Максименко, В. Татенко, Д. Шутько, Т. Яценко та ін.).

Самоактуалізацію у навчально-професійному контексті детально досліджують В. Бочелюк, М. Гриньова, В. Гупаловська, Л. Карамушка, О. Кокун, С. Кузікова, Н. Старинська, М. Ткалич, А. Фурман та ін. Самоактуалізація майбутніх психологів знаходиться у центрі уваги Л. Заграй, Л. Кобильник, С. Кузікової, О. Сергеєнкової, Н. Старинської, О. Столярчук та ін.

Орієнтуючись на наукові розвідки Д. Шутько [9, с. 754], можемо затвердити існування трьох підходів до вивчення професійної самоактуалізації: суб'єктно-діяльного (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, В. Ключко, С. Кудінов, Є. Максимова та ін.); особистісно-розвиваючого (Г. Балл, Н. Дідик, В. Зінченко, Л. Карамушка, С. Максименко, В. Моляко, В. Татенко, М. Ткалич та ін.); акмеологічного (В. Агапов, А. Деркач, В. Зазикін, А. Реан, Л. Шнейдер та ін.).

Серед багатьох понятійних трактувань професійної самоактуалізації нам імponує думка І. Чайки, яка називає її поступовим процесом розкриття особистісного потенціалу та втілення його в професійній сфері під впливом зовнішніх (сприятливе середовище) та внутрішніх (мотиви, цілі, способи їх досягнення) чинників. Самоактуалізація особистості зумов-

лена всім процесом професійної підготовки і виступає значущим елементом готовності до професійної діяльності [7].

Цінним вважаємо сучасне дослідження М. Ткалич, у якому вчена виділила три взаємопов'язані структурні компоненти професійної самоактуалізації: ресурси (особистісні, діяльнісні, організаційні, суспільні); процес (самовизначення, самовираження, особистісна самоактуалізація, професійне «акме»); результат (особистісна, професійно-управлінська зрілість та ін.) [4].

Із точки зору Я. Пінчук, до складових компонентів професійної самоактуалізації відносяться:

1) усвідомлення професійних здібностей (рефлексія, саморозвиток, самовдосконалення своїх здібностей до продуктивної, конструктивної, творчої діяльності);

2) професійно-ціннісні орієнтації (усвідомлення і визнання цінностей професійної самоактуалізації, саморозвитку, самовдосконалення);

3) професійне цілепокладання (свідома постановка цілей щодо професійної самоактуалізації відповідно до своїх прагнень, здібностей, можливостей, розроблення плану їх реалізації, уміння розподіляти цілі за їх пріоритетністю);

4) рівень домагань особистості (реалістичність прагнень досягнення поставлених цілей щодо професійної самоактуалізації відповідно до своїх можливостей і здібностей, реалістична самооцінка);

5) професійна ідентичність (прийняття і бачення себе у майбутньому, задоволення від можливості реалізувати свій особистісний і духовний потенціал) [3, с. 201].

Науковий досвід показує, що майбутні психологи, які прагнуть до ефективної самоактуалізації власного професійного потенціалу, особливо в умовах проходження кризи фахової готовності, повинні володіти низкою необхідних якостей, головні з яких – здатність до самопроєктування і самоконтролю, працелюбність, позитивне сприйняття себе і вибраної професії (адекватна самооцінка), допитливість, уміння чітко ставити професійну мету, а також виявляти творчі здібності (аналіз, синтез, інтеграція знань тощо), виражена часова орієнтація, рефлексія, інтернальність, рухливість та розвиненість психічних процесів, ініціативність та чітка мотивація досягнення успіху і, звісно, потреба в особистісному зростанні [2; 4; 5; 8].

Розглядаючи самоактуалізовану людину як таку, що досягає більш оптимального, ефективного й здорового рівня функціонування, особливого значення набувають питання професійної Я-концепції як важливого складника самоактуалізації майбутнього психолога.

У психологічній науці вітчизняними та зарубіжними вченими розкриваються різні аспекти феномену «Я-концепція» особистості, серед них: К. Хорні, Т. Шибутані, Е. Еріксон та ін. (значення соціальних чинників у формуванні Я-концепції), І. Кон, А. Маслоу, А. Асмолов, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Столін (місце Я-концепції в загальній структурі особистості, істотні ознаки Я-концепції та її структурні компоненти), Е. Еріксон, Г. Андреева, І. Кон, В. Мухіна (процесуальні елементи розвитку Я-концепції особистості, детермінанти її формування, психічні механізми розвитку і змін), Е. Бернс, З. Фройд, І. Кон, Л. Божович, А. Прихожан (зміст «образу Я» в процесі онтогенетичного розвитку людини) та ін. Науковий інтерес до вивчення сутності Я-концепції, питання самоактуалізації та самосвідомості виявляють й українські психологи (І. Андрійчук, А. Борисюк, С. Васьківська, О. Васильченко, О. Гура, Т. Дмитрова, С. Крутько, В. Панок, Н. Пов'якель, С. Ренке, Т. Перепелюк, Т. Титаренко, К. Ушакова, А. Фурман, Г. Чайка, П. Чамата, Н. Чепелева, О. Шевцова та ін.), у працях яких, зокрема, важливе місце займають дані про особливості становлення професійної Я-концепції психолога.

За результатами психологічних розвідок можемо означити, що Я-концепція – це система уявлень про себе із множинними Я (теперішнє, минуле, майбутнє; реальне, ідеальне, фантастичне та ін.), що володіє різними аспектами та розвивається в процесі самоактуалізації особистості на основі позитивного відношення до себе з боку інших. Специфічним є те, що Я-концепція ототожнюється зі структурою особистості, з образом Я, змішується з поняттям «самосвідомість». З огляду на це, Я-концепція виступає як широке поняття, що об'єднує в собі й образ Я, й самооцінку.

Згідно з О. Шевцовою, професійна Я-концепція є продуктом професійної самосвідомості людини, динамічною системою взаємопов'язаних з емоційно-ціннісними переживаннями й оцінками та поведінково-регулятивними актами уявлень людини про себе як професіонала в контексті її професійної діяльності, кар'єри, конкретного професійного співтовариства, професійного становлення і розвитку [8].

Сучасні наукові дослідження показують, що становлення і розвиток професійної Я-концепції проходить кілька етапів під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників (А. Маркова, Л. Подольак, С. Ренке, О. Романова, Л. Шнейдер, Н. Шевченко, В. Юрченко та ін.): етап професійного вибору; етап професійної підготовки; етап входження у професію [6, с. 40].

З'ясовано, що становлення професійної Я-концепції майбутніх психологів передбачає об'єднання й тісний взаємозв'язок профе-

сійних та особистісних якостей фахівця, які визначають його спрямованість, ідеали, етичні переконання, мотиваційно-ціннісні орієнтації діяльності. Професіоналізм майбутнього психолога-практика потребує формування позитивної Я-концепції для адекватної самоактуалізації та взаємодії з клієнтом на емоційному та когнітивному рівнях у майбутньому.

У своєму дослідженні ми виходили з того, що компонентами професійної Я-концепції майбутніх психологів є такі: когнітивний; професійно-мотиваційний; емоційно-оцінний; поведінковий. Основними методиками було вибрано такі: тест «Прогресивні матриці Равена»; методика діагностики рівня емпатійних здібностей (В.В. Бойко); опитувальник «Локус контролю» (за О.Г. Ксенофонтовою) та ін.

Отримані емпіричні результати щодо особливостей розвитку когнітивного компоненту професійної Я-концепції майбутніх психологів свідчать, що стан розвитку інтелекту більшості майбутніх психологів забезпечує їх працелюбство, наполегливість, успішність у навчанні, схильність до постійного самовдосконалення знань і навичок, достатність креативного мислення, оскільки інтелектуальні здібності студентів початкових курсів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (44%) та студентів першого курсу другого (магістерського) рівня освіти (47%) переважно відповідають рівню вище середнього – IQ в межах 111–120, що, уважаємо, цілком відповідає професійним вимогам вибраного фаху та ситуації навчання у закладі вищої освіти.

Емпіричні дані щодо емпатії як складової частини поведінкового компоненту професійної Я-концепції майбутніх психологів дають змогу говорити про домінування у студентів початкового курсу навчання заниженого її рівня у 56% осіб, а в магістрантів – у 32% осіб, що свідчить про наявність труднощів під час установлення емоційного контакту з іншими людьми. Отримані результати не зовсім очікувані для магістрантів, урахувавши завершальний етап формування професійно важливих якостей психолога-фахівця, і причини цього варто дослідити більш ретельно в подальшому, проте високий показник заниженого рівня емпатії серед бакалаврів, можливо, пов'язаний із ще недостатнім розумінням ними складників професіограми майбутнього психолога, однак є шанс розвитку емпатичних здібностей на наступних курсах, у міру оволодіння професійними вміннями та навичками.

Середній рівень емпатії виявлено у 48% студентів першого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти, переважно у тих, хто вже працює за спеціальністю, тож, на нашу думку, саме у цих майбутніх фахівців є перспективи позитивної тенденції щодо формування емпатії. У студентів початкових курсів першого

Показники рівня емпатичних здібностей у майбутніх психологів
(за методикою В.В. Бойка)

Показники Рівень рідготовки	Рівні у відсотках (%)			
	Дуже низький рівень	Занижений рівень	Середній рівень	Високий рівень
Бакалаври	12 %	56 %	28 %	4 %
Магістранти	6 %	32 %	48 %	14 %

Показники інтернальності у сфері досягнень та інтернальності
у сфері невдач майбутніх психологів

Шкала	Кількісне вираження, %	
	Бакалаври	Магістранти
Інтернальність у сфері досягнень	27 %	34 %
Екстернальність у сфері досягнень	73 %	66 %
Інтернальність у сфері невдач	17 %	32 %
Екстернальність у сфері невдач	83 %	68 %
Інтернальність у сфері міжособистісного спілкування	38 %	45 %
Екстернальність у сфері міжособистісного спілкування	62 %	55 %

(бакалаврського) рівня вищої освіти цей рівень мають менше опитаних – 28% осіб.

14% студентів-психологів першого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти продемонстрували високий рівень емпатії, а серед здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти його виявлено лише в 4% осіб, і це, вірогідно, ті майбутні фахівці, які достатньо емоційно чутливі, уміють швидко встановлювати емоційний контакт та знаходити спільну мову з іншими людьми. Зазначимо, що рівень емпатії значною мірою зумовлений віком та стажем роботи фахівця (Т. Василичина), тому цілком вірогідно, що з набуттям практичних навичок у професійній сфері досліджувані зможуть виявити більш високі результати.

Дуже низький рівень емпатії визначено лише у 6% магістрантів та дещо більше – в опитаних студентів-психологів початкових курсів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (12%). Підкреслимо, що наявність низького рівня емпатії у психологів у майбутньому негативно відобразатиметься в професійній діяльності, і насамперед це проявлятиметься у конфліктах. Для ефективною результативною взаємодії з клієнтом психологу необхідно володіти достатньо високим рівнем емпатії, уміти ототожнювати основні потреби, інтереси, погляди співрозмовника.

Аналіз показників локус-контролю показує, що переважна більшість опитаних студентів-бакалаврів і магістрантів відноситься до екстерналів за всіма сферами, і менша частина з них має внутрішній локус контролю, при цьому його показники вищі серед випус-

ників, тобто в силу життєвого досвіду вони частіше схильні усвідомлювати власну відповідальність за своє буття і, відповідно, активно брати в ньому участь, а не покладатися на обставини, інших людей, ситуацію. Незважаючи на загальний вияв екстернальності, високі показники інтернального локус-контролю було виявлено у сфері досягнень, сфері міжособистісного спілкування та в професійній діяльності, які є важливими для становлення майбутніх психологів.

За шкалою інтернальності в професійній діяльності високі показники отримано серед 40% студентів-психологів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та 46% студентів першого курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти. Ці особи схильні брати на себе відповідальність у навчальній, професійній діяльності, розуміють, що результат конкретної мети залежить від особливостей їхніх власних дій.

Висновки. Самоактуалізована людина досягає більш оптимального, ефективного й здорового рівня функціонування. Професійна Я-концепція є важливим складником професійної самоактуалізації майбутнього психолога. Емпіричне дослідження когнітивного та поведінкового компонентів професійної Я-концепції майбутніх психологів дало змогу з'ясувати, що показник IQ у більшості досліджуваних здобувачів освіти вище середнього рівня; показник емпатії у студентів початкового курсу навчання має занижений рівень, а в магістрантів – середній рівень; локус контролю має такі характеристики: переважна більшість опитаних респондентів відноситься до екстерналів

за всіма сферами, високі показники інтернального локус-контролю було виявлено у сфері досягнень, сфері міжособистісного спілкування та в професійній діяльності.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в емпіричному аналізі інших компонентів професійної Я-концепції майбутніх фахівців як складової частини їхньої професійної самоактуалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братаніч Б.В., Ільченко І.Г. Самоактуалізація особистості та освіта *Філософські проблеми освіти*. 2011. № 2. С. 13–20.
2. Психологічні детермінанти професійного розвитку та самоактуалізації особистості : монографія / за ред. М.М. Конової. Полтава, 2022. 222 с.
3. Пінчук Я.Ю., Видра О.Г. Проблема формування потреби у професійній самореалізації у майбутніх учителів технологій. *Розділ 3. Підготовка фахівців у системі професійної освіти*. 2015. № 124. С. 200–202.
4. Старинська Н.В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ : Інтерсервіс, 2015. 178 с.
5. Ткалич М.Г. Психолого-організаційні детермінанти самоактуалізації менеджерів комерційних організацій : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10 ; Ін-т психології імені Г.С. Костюка АПН України. Київ, 2006. 20 с.
6. Ушакова К.Ю. Психологічні чинники становлення професійної «Я-концепції» у студентів медичних коледжів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 ; Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ, 2018. 223 с.
7. Чайка І.В. Проблема самоактуалізації вчителів початкової школи у вітчизняній психолого-педагогічній літературі. *Технології розвитку інтелекту*. 2020. Т. 4. № 1.
8. Шевцова О.М. Розвиток професійної Я-концепції вчителів початкової школи в умовах інноваційної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : Б.в., 2012. 21 с.
9. Шутько Д.О. Теоретичні підходи до вивчення проблеми професійної самоактуалізації особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 24. С. 752–762. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PspI_2014_24_64.
10. Maslow A. Self-actualizing and Beyond. – *In: Challenges of Humanistic Psychology*. N. Y., 1967.